

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΛΑ'

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΚΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΤΡΕΜΠΕΛΑ

11. Δάνεια τοῦ Γνωστικισμοῦ ἐκ τοῦ Χριστιανικοῦ τελετουργικοῦ.

Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ τὸν ἕτερον ἰσχυρισμὸν τοῦ Renan, καθ' ὃν διὰ μέσου τῶν Γνωστικῶν διεβιβάσθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ διαμόρφωσις τῶν μυστηρίων αὐτῆς. Ὁ Bareille⁴² ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον βεβαίως, ὅτι ὅλως ἰδιαίτερος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μυστήρια, οἱ Γνωστικοὶ ἐδανείσθησαν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἡ Ἐκκλησία ἐξ αὐτῶν. Οὕτως ὁ Μαρκίων καὶ οἱ ὄπαδοί εἶχον ἐν χρήσει τὸ βάπτισμα. Προσφυῶς δὲ ἐρωτᾷ ὁ Τερτυλλιανός: Πρὸς τί ἀπαιτεῖται ὡς ἀναγκαῖον ὑπὸ τῶν Γνωστικῶν τούτων τὸ βάπτισμα, ἀφοῦ ἀποκλείουσιν οὗτοι ἀπὸ τῆς σωτηρίας τὸ σῶμα;⁴³ Ὅλως λοιπὸν ἀσυνεπῶς υἰοθετήσαντες τὸ βάπτισμα παρεποίησαν τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ προσαρμόσαντες αὐτὴν πρὸς τὰς ἰδίας πεπλανημένας δοξασίας. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον⁴⁴ δηλαδὴ οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Μαρκίωνος «ἄγουσι» τὸν ὑπ' αὐτῶν τελειούμενον «ἐφ' ὕδαρ καὶ βαπτίζοντες οὕτως ἐπιλέγουσιν· Εἰς ὄνομα ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὄλων, εἰς ἀλήθειαν μητέρα πάντων, εἰς τὸν κατελθόντα Ἰησοῦν, εἰς ἔνωσιν καὶ ἀπολύτρωσιν καὶ κοινωνίαν τῶν δυνάμεων». Ἄλλοι δὲ τινες ἐξ αὐτῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταπλήξουν τοὺς τελειομένους, «Ἐβραϊκὰ ὀνόματα ἐπιλέγουσιν οὕτως· Βασσεμὰ χαμοσσή, βασιανορά, μισταδία ρουαδά, κουστὰ βαβοφὸρ καλαχθεῖ. Τούτων δ' ἡ ἐρμηνεία ἐστὶ τοιαύτη· Ὑπὲρ πᾶσαν δύναμιν τοῦ Πατρὸς ἐπικαλοῦμαι φῶς ὀνομαζόμενον καὶ πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωὴ· ὅτι ἐν σώματι ἐβασίλευσας». Ἄλλοι δὲ πάλιν τὴν λύτρωσιν ἐπιλέγουσιν οὕτως· Τὸ ὄνομα τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ πάσης θεότητος καὶ κυριότητος καὶ ἀληθείας, ὃ ἐνεδύσατο Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτὸς τοῦ Χρι-

42. Ἐνθ. ἀ. στήλ. 1465

43. «Cui enim rei baptismum quoque apud eum (Marcionem) exigitur? Et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis» (De praeser. 41 M.L 2,57)

44. Ἐλεγχοί I 21,3 M. 7,661.

στοῦ, Χριστοῦ ζῶντος διὰ Πνεύματος ἁγίου, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικῆν». «Ὅτι αἱ ὡς ἄνω ἐπικλήσεις προῆλθον ἐκ παραποιήσεως τῆς χριστιανικῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ἐπικλήσεως καὶ δὲν ἀποτελοῦσιν ἀνεξαρτήτους καὶ πρωτοτύπους ἐπικλήσεις, εἶναι ἐξ ἑαυτοῦ δῆλον, καταφαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς παρεισαγωγῆς εἰς αὐτὰς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ κατελθόντος καὶ ἐνδυσασμένου τὸ ὄνομα τὸ ἀποκεκρυμμένον καὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ζῶντος διὰ Πνεύματος ἁγίου.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἐκ τῆς Ἐκκλησίας παραλαβὸν τοῦτο ὁ Μαρκίων ἀντικατέστησε μὲν τὸν οἶνον δι' ὕδατος, μετέβαλε δὲ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» εἰς «τοῦτό ἐστι τὸ σχῆμα τοῦ σώματός μου»⁴⁵ συμμορφώσας αὐτοὺς πρὸς τὰ δοκητικὰ φρονήματά του, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἦτο μόνον φαινομενικὸν καὶ συνεπῶς ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ φαινομενικὸν καὶ σχῆμα σώματος μετεδίδοτο ⁴⁶. Ἐτερος δὲ γνωστικὸς ὁ Μάρκος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εἰρηναίου⁴⁷ «προσποιοῦμενος εὐχαριστεῖν» ἐχρησιμοποιοῖ «ποτήρια οἴνω κεκραμένα» καὶ «ἐκτείνων τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως, παρουσίαζε ταῦτα, ὅτι δῆθεν μετεβλήθησαν εἰς πορφυρᾶ καὶ ἐρυθρά, διότι ἔσταξεν εἰς αὐτὰ ἡ χάρις «τὸ αἷμα τὸ ἑαυτῆς διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ», προέτρεπε δὲ «τοὺς παρόντας ἐξ ἐκείνου γεύσασθαι τοῦ πόματος, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς ἐπομβρήσῃ ἡ διὰ τοῦ μάγου τούτου κληζομένη Χάρις». Διὰ παρομοίας πάλιν ἀγυρτίας κρατῶν ποτήριον μεῖζον ἔρριπτεν εἰς αὐτὸ ἐκ τοῦ μικροτέρου ποτηρίου, τὸ ὁποῖον παρέδιδεν εἰς γυναῖκας, τὰς ὁποίας ἐκάλει νὰ εὐχαριστήσωσι «παρεστῶτος αὐτοῦ». Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἔλεγεν: «Ἡ πρὸ τῶν ὅλων, ἡ ἀνενόητος καὶ ἄρρητος χάρις πληρῶσαι σου τὸν ἔσω ἄνθρωπον καὶ πληθῆναι ἐν σοὶ τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἐγκατασπεύρουσα τὸν κόκκον τοῦ σινάπεως εἰς τὴν ἀγαθὴν γῆν.» Παρουσίαζε δὲ ὡς θαῦμα τὴν ὑπερεκχειλίσιν τοῦ μεγάλου ποτηρίου ἐκ τῆς εἰς αὐτὸ κενώσεως τοῦ μικροῦ «καὶ ἄλλα τινὰ τούτοις παραπλήσια ποιῶν, ἐξηπάτησε πολλοὺς καὶ ἀπαγέοχεν ὀπίσω αὐτοῦ».

Ἀρκετὰ ταῦτα, ἵνα καταδείξωσιν, ὅτι τὰ ἀληθῆ μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Εὐχαριστίας ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκ ταύτης δὲ ὁ Γνωστικισμὸς παραλαβὸν ταῦτα παρεποίησε κατὰ τὰς ἰδίας πλάνας. Ἄλλως τε, ὡς προηγουμένως εἶπομεν, ὁ Lietzmann τὸ περὶ τῆς Εὐχαριστίας δάνειον ἐκ τοῦ Ἑλληνιστικοῦ κόσμου, τὸ μεταβαλὼν ταύτην εἰς μυστήριον, ὑπεστήριξεν ὡς γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου. Ἐν τούτῳ ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ ἐγκύφαντος καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Γνωστικισμοῦ ἱστορικοῦ τούτου ναὶ μὲν θέτει ζήτημα οὕτως ἢ ἄλλως δανείων τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκευτικῶν, ἀποκλείει ὅμως, ὅτι τὰ δάνεια ταῦτα ἐγένοντο ἐκ τοῦ Γνωστικισμοῦ,

45. Τερτυλ. Adversus Marcion. 4.40.

46. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἰστ. σελ. 60.

47. Ἐνθ. ἀνωτ. I 13,2 M. 7,580.

ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Renan. Καὶ ἐδόθη μὲν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἀπάντησις εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ Lietzmann, ἐνδείκνυται ὁμῶς ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν καὶ λεπτομερέστερον, ἐὰν ὄντως τὸ τελετουργικὸν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐδέξατο ἐπίδρασιν τινα, ἐκ τῶν δρωμένων ἐν τοῖς ἔθνικοῖς μυστηρίοις.

12. Γενικὰ περὶ τῶν ἔθνικῶν μυστηρίων.

Ἄλλαχού ἐν εἰδικῷ συγγράμματι⁴⁸ διεπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Reitzenstein καὶ τοῦ Loisy ἐν χρόνοις σχετικῶς νεωτέροις ὑποστηριχθεῖσαν, καθ' ἣν ὁ Παῦλος ἐδέξατο βαθεῖαν τὴν ἐκ τῶν Μυστηριακῶν θρησκειῶν τοῦ Ἐθνισμοῦ ἐπίδρασιν, ἐκεῖ δὲ θὰ ἡδύνατό τις νὰ πληροφορηθῆ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ περὶ τοῦ ἀνυποστάτου τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἐνταῦθα θὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινά, ὅσα θὰ ἦσαν ἀρκετὰ νὰ συμπληρώσωσι καὶ τὰ ἄλλαχού τοῦ κεφαλαίου τούτου λεχθέντα.

Πρωτίστως θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ, ὅτι τὰ γραπτὰ μνημεῖα, τὰ μαρτυροῦντα περὶ τῶν ἔθνικῶν μυστηρίων οὔτε πολυάριθμα εἶναι, οὔτε ἐν πᾶσιν ἀξιόπιστα. Δὲν εἶναι δὲ ἐν πᾶσιν ἀξιόπιστα, διότι ἐφ' ὅσον μὲν πρόκειται περὶ μαρτυριῶν ἐξ ἔθνικῶν φιλοσόφων ἢ ἐκ χριστιανῶν συγγραφέων, ἔχουσιν ἐμφιλοχωρήσει εἰς αὐτάς ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, τῶν μὲν φιλοσόφων ἀλληγορούντων τὰ μυστήρια κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν προκαταλήψεις, τῶν δὲ χριστιανῶν ζητούντων ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι ὁ δαίμων ἐν τοῖς ειδωλολατρικοῖς μυστηρίοις ἀπεμιμήθη καὶ παρεποίησε τὰς τελετὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ⁴⁹. Ἐφ' ὅσον δὲ πρόκειται περὶ ἄλλων γραπτῶν μνημείων παλαιῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰς μυστηριακὰς θρησκείας, σοβαραὶ ἀνακύπτουσι δυσκολίαι ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς χρονολογίας αὐτῶν. Ἡ ἀκριβὴς δὲ χρονολογία ἐνέχει σοβαροτάτην σημασίαν, ἐφ' ὅσον κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ χρόνους αἱ μυστηριακαὶ τελεταὶ ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν οὐ μόνον τοῦ λεγομένου συγκρητισμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν τελετῶν καὶ διδασκαλιῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν εἶναι δὲ ἡ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους μορφή τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν ἀπαρallάκτως ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν προχριστιανικὴν. Διατρέχομεν λοιπὸν τὸν κίνδυνον ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητος δεδανεισμένας ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ παρεκλάβωμεν ὡς μαρτυρούσας προφανῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ειδωλολατρικῶν μυστηρίων ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν τελετῶν αὐτοῦ⁵⁰. Καὶ καθὼς παρατηρεῖ ὁ L. Bou-

48. Π. Τρεμπέλα, Μυστηριακαὶ θρησκείαι καὶ Χριστιανισμὸς, Ἀθήναι 1932.

49. Πρβλ. Τερτυλιανοῦ De Bapt. 5 καὶ De praescript. 40 Ἰουστίνου Α'. Ἀπολογία 62, 2 καὶ 66, 3 Βεπ. 3, 195 καὶ 198. Κλήμεντος Στρωμ. Ε 1 Βεπ. 8, 115.

50. Παρόμοιόν τι ἰσχύει καὶ περὶ τῆς περιπτώσεως, τὴν ὅποιαν προβάλλει ὁ W.H. Frère ἐν (Procter and Frère New History of the Book of Common Prayer London 1902 σελ. 393) ἰσχυριζόμενος ὅτι καὶ ἡ ἐπίκλησις «Κύριε, ἐλέησον» εἶνε ἑλλην. ἔθνικῆς

yer⁵¹, πρωτίστως ἐπιβάλλεται νὰ ἴδωμεν σαφῶς, τί πράγματι ἦσαν τὰ ἐθνικὰ μυστήρια καὶ τί δὲν ἦσαν. Διότι ἤδη εἶναι τελείως φανερόν, ὅτι ἰδιαιτέρως ὁ Bousset καὶ ὁ Reitzenstein περιέγραψαν τὰ μυστήρια ταῦτα δι' ὄρων, οἵτινες ἤκιστα ἦσαν κατάλληλοι δι' αὐτά, ἀπέδωκαν δὲ εἰς ταῦτα κατὰ τρόπον ἀδικαιολόγητον ἐννοίας καθαρῶς χριστιανικὰς. Δὲν ἦτο λοιπὸν παράδοξον, συνεχίζει ὁ Bouyer, ὅτι εἰς τὰ οὕτω περιγραφέντα ἐθνικὰ μυστήρια κατέστη δυνατόν ν' ἀνακαλύψουν ἅπαν τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἂν τοῦτο εἶχε κατὰ τινὰ τρόπον προκατασκευασθῆ. Ἄλλ' ἡ πραγματικότης εἶναι ἀρκετὰ διάφορος.

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐγράψαμεν⁵², τὰ ἐθνικὰ μυστήρια προῆλθον ἐκ τῆς ἀρχεγόνου καὶ παλαιᾶς θρησκείας τῶν ἀρχαίων γεωργικῶν λαῶν, οἵτινες ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς καρποφορίας τῆς γῆς. Ἦσαν λοιπὸν ταῦτα ἐν τῇ ἀρχῇ ἡ κοινὴ θρησκεία ὠρισμένων φυλῶν ἐν σκηναῖς διαβιουσῶν καὶ οὐδεμία ἀπητεῖτο μύσις, ἵνα λάβῃ τις μέρος εἰς ταῦτα. Ἡ Κόρη-Περσεφόνη, ὁ Ἄδωνις, ὁ Ἄττις καὶ ὁ Ὅσιρις δὲν ἦσαν παρὰ προσωποποιήσεις τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, τῆς ἐκδηλουμένης εἰς τὰ δένδρα καὶ εἰς τὴν χλόην καὶ εἰδικῶς εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῶν σπερμάτων, τὰ ὅποια ἐκαλλιέργουν οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἡ ὅποια δύναμις ἐφαίνετο θνήσκουσα καθ' ἕκαστον φθινόπωρον ἀναζωογονουμένη δὲ καὶ ἀνισταμένη καθ' ἕκαστον ἔαρ. Ὡς ἐκ τούτου καὶ τὰ μυστήρια ταῦτα κατὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ πρωταρχικὴν τῶν μορφῶν ὑπῆρξαν τελεταί, εἰς τὰς ὁποίας ἐγένετο ἀπομίμησις τοῦ θανάτου τῆς βλαστήσεως, ἀκολουθουμένου ὑπὸ τῆς ἀναγεννήσεως ταύτης· εἰς τὸ τελετουργικὸν δὲ τοῦτο ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ σύμβολα γεννητικὰ, τῶν ὁποίων ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ βοηθήσουν κατὰ τρόπον τινὰ μαγικὸν καὶ νὰ διεγείρουν τὰς λανθανούσας ἐνεργείας τῆς φυτικῆς ζωῆς⁵³.

Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν τελετῶν τούτων, ἡ ἀναδειξασα ταῦτα μυστήρια, συνετελέσθη μετὰ τὰς ἐπιδρομάς, τὴν εἰσβολὴν καὶ κατάληψιν τῆς χώρας τῶν γεωργῶν ὑπὸ πολεμικῶν φυλῶν ἄλλους θεοὺς λατρευόντων. Οἱ

προελεύσεως. Βασισόμενος δηλαδὴ οὗτος εἰς τὸ ὅτι ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου χριστιανικοῦ αἰῶνος ἀποθανὼν Ἀρριανὸς ἐν τῇ ἔργῳ αὐτοῦ «Διατριβὰ Ἐπιπέδησων» (II 7) γράφει, ὅτι τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα Κύριε, ἐλέησον, διατείνεται, ὅτι τὴν ἐπιφάνησιν ταύτην ἐξ ἔθνων οἱ χριστιανοὶ εἰσήγαγον εἰς τὴν λειτουργίαν. ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ἐν τῇ εἰδωλολατρικῇ θρησκείᾳ λατρείας. Δὲν λαμβάνει ὁμοίως ὑπ' ὄψιν ὁ Fréte ἐνθεν μὲν, ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀρριανοῦ προέρχεται ἐκ χρόνων μεταχριστιανικῶν καὶ συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ νὰ ἐδέχθησαν ἐπίδρασιν χριστιανικὴν ἐνθεν δὲ, ὅτι ἡ ἐπίκλησις αὕτη ἀπαντᾷ πλειστάκις ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Π.Δ. (π.χ. Ἦσ. λγ' 2: «Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς» ψαλμ. ρλβ β: «Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς» ψαλμ. στ 3: «Ἐλέησον με, Κύριε»), φυσικὸν δὲ εἶναι ἐκεῖθεν νὰ προσελήφθῃ καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν.

51. La vie de la Liturgie, Paris 1956 σελ. 120.

52. Μυστηριακαὶ θρησκείαι καὶ Χριστιανισμὸς σελ. 17.

53. Bouyer ἐνθ: ἀνωτ. σελ. 121.

οὕτω δουλωθέντες γεωργοὶ ἐτήρησαν μυστικὴν τὴν θρησκείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν εἰσβαλόντων κατακτητῶν, εἴτε ἐξ εὐλαβείας ἀποκρύπτοντες τοὺς προγονικούς θεοὺς ἀπὸ τῶν μισητῶν ἐπιδρομέων, εἴτε διότι ἤθελον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀποκλειστικὴν τὴν προστασίαν τῶν χθονίων θεῶν, εἴτε διότι ἐφοβοῦντο, ὅτι διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ μυστικοῦ τούτου ἡ τελετὴ θὰ ἔχανε τὴν δραστηριότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα αὐτῆς ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἀγροτικῆς συγκομιδῆς των.⁵⁴ Οὕτως εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ κατακτητὰς, τοὺς ἄλλους θεοὺς λατρεύοντας, αἱ τελεταὶ τῶν δουλωθέντων ἤρχισαν νὰ φαίνωνται μυστηριώδεις, βαθμηδὸν δ' ἐγεννήθη καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ πόθος, ὅπως μνηθῶσιν εἰς τὰς μαγικὸν χαρακτῆρα ἐνεχούσας παλαιὰς τελετὰς, ἐπιθυμοῦντες καὶ αὐτοὶ νὰ καρπωθῶσι τὰς ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν ὠφελείας, τὰς ἐκ τῆς μαγικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐν πολλοῖς ἀκατανοήτου καὶ μυστηριώδους τελετουργίας ταύτης. Εὐστοχώτατα ὁ Ramsay⁵⁵ ἐξηγεῖ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην τονίζων καθολικὸν τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν θρησκειῶν φαινόμενον, κατὰ τὸ ὅποιον, ὅταν θρησκεία τις νεωτέρα ἐκτοπίζη παλαιότεραν τινά, ἡ πλήρης ἐκρίζωσις τῆς παλαιότερας συντελεῖται βαθμιαίως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ παρὰ τῷ ἀπαιδευτῷ ὄχλῳ ἐναπομένουσι λείψανά τινά τῆς παλαιᾶς θρησκείας ὑπὸ μορφὴν μαγικῶν τελετῶν, ἐπαυδῶν καὶ γοητειῶν. Ὅντως δὲ τοιαῦτα λείψανα εἰδωλολατρικὰ ἀποτελοῦσι καὶ αἱ ποικίλαι δεισιδαιμονίαι καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῶν μαγειῶν, ὅσα παρὰ τοῖς ἥμισυ πεφωτισμένοις τῶν χριστιανῶν παρουσιάζονται εἰσέτι κρατοῦντα. Κατὰ τὸν κρατοῦντα λοιπὸν ἐν τῷ καθολικῷ τούτῳ φαινομένῳ νόμον προῆλθον ἐκ τῆς ἀρχεγόνου θρησκείας τῶν γεωργῶν τὰ εἰδωλολατρικὰ μυστήρια. Λόγῳ ὅμως τῆς τοιαύτης αὐτῶν καταγωγῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς προελεύσεως τὰ μυστήρια προσλαβόντα, ὡς εἴπομεν, τὸν χαρακτῆρα τῆς μαγείας καὶ γοητείας ἐμφανίζονται κυρίως ὡς σύνολον τελετῶν, ὄλον ἐλαττωτέρον, ἀλλὰ καὶ ἀποκρυφότερον προσλαμβάνουσῶν χαρακτῆρα, οὐδαμῶς δ' ὡς συγκεκριμένον καὶ σταθερὸν σύνολον διδασκαλίας. Ἐφ' ὅσον δὲ τὰ μυστήρια ἦσαν κυρίως τελεταί, ἀπεσκοπεῖτο δι' αὐτῶν οὐχὶ νὰ πληροφορηθῆ καὶ νὰ φωτισθῆ ἡ διάνοια τῶν μουμένων, ἀλλὰ διὰ τῶν τελουμένων καὶ δρωμένων ἐν αὐτοῖς νὰ διεγερθῆ τὸ συναίσθημα τούτων καὶ νὰ προκληθῆ βαθυτάτη ἐντύπωσις εἰς αὐτούς.⁵⁶

54. Π. Τρεμπέλα ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 18.

55. Παρὰ Hastings, Diction. of the Bible. Extra volūm. σελ. 124.

56. Ἀξιοσημείωτα, ὅσα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ χαρακτῆρος τούτου τῶν μυστηρίων τοῦ Ἑθνισμοῦ σημειοῖ ὁ Dix (The shape of the Liturgy σελ. 153). Εἶνε δύσκολον νὰ ἐνοήσω, γράφει οὗτος, πῶς συνέβη νὰ ὑποθέσουν σοβαροὶ ἐπιστήμονες, ὅτι ἡ θεία Ἐὐχαριστία εὐρῆται εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὰς τελετὰς τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων. Εἰς τὰ μυστήρια ταῦτα κατεβάλλετο πάντοτε προσπάθεια νὰ προκληθῆ θρησκευτικὴ συγκίνησις καὶ διέγερσις διὰ μακρᾶς προπαρασκευῆς καὶ νηστειῶν καὶ συχνάκις διὰ κοπιωδῶν τελετῶν ἢ διὰ διαδοχικῆς χρήσεως φωτὸς καὶ σκότους, διὰ μυστικῶν συμβόλων καὶ ἐντυπωσιακοῦ καὶ πομπάδους

Δὲν πρέπει ὡσαύτως νὰ παραθεωρηθῆ, ὅτι πᾶσα μυστηριακὴ θρησκεία στηρίζεται ἐπὶ μύθου τινός, περιγράφοντος τὰ δεινὰ καὶ τὸν θάνατον τοῦ πατρωνος τῶν μυστηρίων θεοῦ μετὰ τῆς ἐπακολουθοῦσης ἀναβιώσεως τούτου καὶ τῆς τελικῆς νίκης αὐτοῦ. Ἄλλ' εἴτε Διόνυσος καὶ Περσεφόνη, εἴτε Ὅσιρις καὶ Ἴσις, εἴτε Ἄττις καὶ Κυβέλη καὶ Ἄδωνις καὶ Ἀστάρτη ἐκαλοῦντο αἱ τῶν διαφόρων μυστηρίων θεότητες, ὑπὸ τὰ διάφορα ταῦτα ζεύγη κρύπτεται ἡ θεοποιηθεῖσα φύσις, αὐταὶ αἱ δυνάμεις τῆς κατὰ τὸν χειμῶνα μὲν νεκρουμένης πῶς, ἰδίᾳ ἐν τοῖς ἀγροῖς, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ ἀναζωογονουμένης φύσεως, τὰς ὁποίας κατ' ἐκδοχὴν πανθειζοῦσαν ἐλάτρευσαν οἱ πρῶτοι γεωργοί. Ἡ βᾶσις λοιπόν, ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομεῖται ἡ στοιχειώδης θεολογία τῶν μυστηρίων, εἶναι πανθειστικὴ ἢ φυσιολατρικὴ, οἱ πάτρωνες δ' αὐτῶν προῆλθον ἐκ προσωποποιήσεως τῆς φύσεως, τῆς ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῆς μητρὸς γῆς.

13. Ἡ κατὰ τοῦ Ο', καὶ τὸν Παῦλον ἐννοια τοῦ ὄρου μυστήριον.

Μετὰ τὰ προεισαγωγικὰ ταῦτα ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ κατὰ πόσον ὁ θεῖος Παῦλος ἐδέξατο ἐπίδρασιν τινὰ ἀπὸ τῶν μυστηρίων τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου. Ὅτι βεβαίως ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ἔλαβε γνῶσιν τινὰ τῶν μυστηρίων, δὲν θὰ διαμφισβητήσωμεν, καίτοι ὁ A. Schweitzer⁵⁷ ὑπε-

περιβάλλοντος, ἡ ἐνίοτε διὰ τοῦ μαγικοῦ καὶ ἀποικρουστικοῦ ἢ τρομεροῦ. Ὅπωςδήποτε ἰδιαίτερα ἐξεδηλοῦτο φροντίς, ἵνα διεγερθῆ συγκίνησις παρὰ τῶ μωυμένῳ καὶ ὑποβληθῆ ἡ διάνοια καὶ ὁ ὅλος ψυχικὸς κόσμος αὐτοῦ εἰς ὀρισμένον πλαίσιον καὶ δημιουργηθῆ παρ' αὐτῷ πρόσφορος τρόπος σκέψεως καὶ ἀντιλήψεως. Καὶ καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, οἱ ἄνθρωποι ἤρχοντο εἰς τὰς τελετὰς ταύτας οὐχὶ ἵνα μάθωσι τι, ἀλλ' ἵνα λάβωσι πείραν τινος. Ἐν τῇ χριστιανικῇ εὐχαριστίᾳ συμβαίνει τὸ ὅπως ἀντίθετον. Τὸ πᾶν ἐν αὐτῇ εἶναι οἰκεῖον καὶ ἐν τινι βαθμῷ ἐστερημένον συγκινήσεως. Ὁ χριστιανὸς προσέρχεται εἰς τὴν κοινωνίαν οὐχὶ βεβαίως, ἵνα μάθῃ τι, διότι προϋποτίθεται παρ' αὐτῷ ἡ πίστις, ἀσφαλῶς ὁμῶς οὐδὲ νὰ ζητήσῃ ψυχολογικὴν τινὰ φρικίαν. Ἐρχεται ἀπλῶς νὰ πράξῃ τι, ὅπου θεωρεῖ ὡς ὑπέρατον καθῆκον νὰ τὸ πράξῃ, ὑπ' αὐτῆς τῆς τελέσεως δὲ τοῦ μυστηρίου τούτου οὐδεμίαν φρικίαν προκαλεῖται. Ἡ τελετὴ εἶνε γοργή, δὲν προκαλεῖ ἐντόπιον διεγέρσαν τοὺς νεοθροῦς, καὶ πολὺ γρήγορα χάνει τὴν ἐλκυστικότητα τοῦ νεωτερισμοῦ. Ἀκόμη οὐδὲ ὁ πόθος πρὸς προσωπικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ τοῦτον ἐκεῖ, διότι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο καὶ κατ' οἶκον διὰ τῆς καθημερινῆς κοινωνίας καθηγιασμένου ἄρτου ἐν αὐτῷ. Ἄγει αὐτὸν ἐκεῖ ἔντονος πίστις, περὶ τοῦ ὅτι ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ὅσον οὐδαμοῦ ἀλλαγῶν λαμβάνει μέρος καὶ αὐτὸς ἐν τῇ πράξει τῆς θυστηρίου ὑπακοῆς εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἥτις συνετελέσθη ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ἥτις ἐλύτρωσε τὸν κόσμον καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Φέρει αὐτὸν ἐκεῖ ἡ πεποιθήσις, ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν λευτρωμένων νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν αὐτοπροσφορὰν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπλῶς ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ πάντες οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουσαν νὰ πράττουν τοῦτο καὶ νὰ πράττουν οὐχὶ ἄλλως παρὰ ὅπως ὁ Χριστὸς παρήγγειλε τοῦτο εἰς τοὺς μαθητάς του.

57. Ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ: *Geschichte der paulinischen Forschung*, Tübingen, 1912.

στήριξεν ὅτι ἡ διάδοσις τῶν ἀνατολικῶν μυστηρίων εἰς τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον ἐγένετο μόνον τὸν Β'. αἰῶνα μ.Χ. καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ Παῦλος δὲν ἠδυνήθη νὰ γνωρίσῃ ταῦτα ὑπὸ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν προσέλαβον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως. Δεχόμεθα ἐν τούτοις ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἔλαβε γνῶσιν τινὰ τῶν μυστηρίων οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἐν Ταρσῶ ἀναστροφῆς αὐτοῦ, ὅποτε ὡς αὐστηρὸς τηρητῆς τῶν Ἰουδαϊκῶν παραδόσεων καὶ τοῦ Νόμου ἀπέστρεφε μετ' ἀπεχθείας τὸ πρόσωπον ἐναντι παντὸς ὅ,τι ἦτο ειδωλολατρικόν, ἀλλὰ διότι ὡς κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀπόστολος θὰ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἔθνικοὺς ἐπιστραφέντας εἰς Χριστόν, οἵτινες κατὰ τὸν πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν χρόνον θὰ εἶχον μνηθῆ εἰς τὰ ἔθνικα μυστήρια. Ἐπὶ πλέον δὲν παρακάμπτομεν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὸν ὄρον μυστήριον χρησιμοποιοεῖ ὁ Παῦλος εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ, αἵτινες ἀναντιλέκτως εἶναι τὰ παλαιότερα βιβλία τῆς Κ.Δ. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ πρῶτος εἰσαγαγὼν τὸν ὄρον μυστήριον εἰς τὸν Χριστιανισμόν ὑπῆρξεν ὁ Παῦλος. Πρὸ αὐτοῦ ὅμως ἐχρησιμοποιήθη ὁ ὄρος καὶ ἐν τῇ Π.Δ. ὑπὸ τῶν Ο'. κυρίως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστικοῦ καὶ τῆς ἀποκρύφου σκέψεως ἢ γενικῶς ἀγνώστου τινὸς τοῖς ἀνθρώποις, μόνον δὲ δις ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος εὐρηται ὁ ὄρος καὶ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τελετῆς⁵⁸. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτερον ὅτι ὁ Παῦλος τὸν ὄρον μυστήριον ἔλαβεν ἐξ αὐτῶν τῶν Ο'. Πάντως ἡ ἔννοια, ὑπὸ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοεῖ αὐτόν, οὐδεμίαν παρουσιάζει σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ὁ ὄρος οὗτος ἐκφράζει ἐν τοῖς μυστηρίοις τῶν ἔθνικῶν. Διότι τὸ μυστήριον περὶ τοῦ ὁποίου ποιεῖται λόγον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ὁ Παῦλος, δὲν εἶναι τελετὴ τις γνωστὴ μὲν εἰς πάντας κατὰ χρόνους παλαιότερους, καταστᾶσα δὲ μετέπειτα μυστικὴ καὶ ἀπόρρητος. Τὸ μυστήριον παρὰ τῷ Παύλῳ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ καὶ ἀγγέλοις ἀγνωστον σχέδιον τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀποβλέπον εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου, τὸ παραμεῖναν μυστικὸν εἰς τὰ ἀνεξιχνίαστα βάθη τῆς θείας Σοφίας μέχρις οὗ ἐφανερῶθη τοῦτο εἰς τὸν κόσμον ὀλόκληρον διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Καθ' ἑαυτὸ δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο τῆς θείας Σοφίας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς οἰανδήποτε τελετὴν, ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ ἀποτελεῖ χαρμῶσυνον ἀνοικοίνωσιν ἀποδεικνύουσαν αὐτὸ ἐν πραγματικῇ καὶ ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἄσχετον δὲ ὅλως καὶ ξένον πρὸς οἰανδήποτε μυστηριακὴν θρησκείαν. Καὶ ἵνα χρησιμοποιήσωμεν τὴν φρασεολογίαν τοῦ Παύλου («τὸ μυστήριον») τοῦτο ἦτο «ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰῶνων καὶ τῶν γενεῶν», τὸ ὁποῖον «νῦν ἐφανερῶθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ» (Κολασ. α 26). Ἰδίᾳ ὅμως τὸ χωρίον Α'. Κορινθ. β 7-12 ἀποτελεῖ

58. Σοφ. Σολ. ιδ', 15: «Καὶ παρέδωκα τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετάς» καὶ ιδ', 23: «Ἡ τεκνοφόνους τελετάς ἢ κρύφια μυστήρια ἢ ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες».

κατά τὸν Bouyer⁵⁹ τὸ θεμελιώδες κείμενον, τὸ ἐκφράζον τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς Παῦλος ἤθελε διὰ τοῦ ὄρου τούτου νὰ δηλώσῃ.

14. Βιβλικὰ χωρία ἀποσαφοῦντα τὴν κατὰ Παῦλον ἔννοιαν τοῦ ὄρου.

Πράγματι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο οὐ μόνον διεξηγεῖται σαφῶς ἡ ἔννοια τοῦ κατὰ Παῦλον μυστηρίου, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλοι ὄροι, οἵτινες ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ Reitzenstein καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὡς ἐπιβεβαιούντες τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν. Ἐν αὐτῷ ὁ θεὸς ἀποστολος γράφει, ὅτι «σ ο φ ί α ν λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰῶνων εἰς δόξαν ἡμῶν..... Ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος. Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.»⁶⁰ Οἱ ὄροι σοφία, μυστήριον καὶ ἀποκάλυψις ἀποσαφοῦντες ἀλλήλους ἀπαντῶσιν ἤδη ἐν τῇ Π.Δ., ὑπάρχει δὲ καὶ ἀντίστοιχον χωρίον τοῦ Δανιήλ, περιέχον κατὰ τὸν Bouyer δλόκληρον τὸ λεξιλόγιον τοῦ ἀνωτέρω ἀποστολικοῦ κειμένου. «Ἐἶη τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εὐλογημένον, ὅτι ἡ σοφία καὶ ἡ σύνεσις ἐστὶ», λέγει ὁ Δανιήλ πρὸς τὸν Ναβουχοδονόσορα ὅταν ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ ἐξήγησιν εἰς τὸ δεινὸν αὐτοῦ. Καὶ ἐξακολουθεῖ: «Αὐτὸς ἀποκαλύπτει βαθέα καὶ ἀπόκρυφα, γινώσκων τὰ ἐν σκότει, καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστὶ». «Ἔστι Θεὸς ἐν οὐρανῷ

59. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 124.

60. Ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ γίνεται λόγος περὶ ἀρχόντων. Ὁ Couchoud υἰοθετήσας τὴν ἐρμηνείαν, καθ' ἣν ἀρχοντες = οἱ δαίμονες, ἐπεζήτησε ν' ἀνεύρῃ ἐν τῷ κατ' αὐτὸν μύθῳ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ μύθου τῶν Τιτάνων, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸν Διόνυσον. Ἄλλ' ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς συνεχείας «...εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν» ἔννοεῖ ὁ θεὸς Παῦλος τοὺς ἀρχοντας τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ ὄρος τέλειος, τὸν ὁποῖον ὁ Reitzenstein ἐκδέχεται ὡς ταυτόσημον τῶν μυστηριακῶν ὄρων «τετελεσμένοι, τελεσθέντες, τελοῦμενοι, μύσται», ἀντιτίθεται ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου πρὸς τοὺς «νηπίους ἐν Χριστῷ», ἀποσαφεῖται δὲ πλήρως ἡ ἔννοια αὐτοῦ δι' ὃν λέγει ἀλλαχοῦ ὁ Παῦλος προτρέπων τοὺς Κορινθίους ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ (ιδ' 20): «μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ καρδίᾳ νηπιᾶσθε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε» καὶ εὐκρινέστερον ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ, ὅταν γράφῃ: «ἄχρι κατανήσωμεν οἱ πάντες... εἰς ἄνδρα τέλειον εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μηκέτι ὤμεν νήπιοι κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας, (Ἐφεσ. δ' 13-14). Ἐξ ἐτέρου οἱ νήπιοι, πρὸς οὓς ἀντιτίθενται οἱ τέλειοι, δὲν εἶναι βέβηλοι καὶ ἀμύητοι, ἀλλ' ἐξ Ἰσου βεβαπτισμένοι ὡς οἱ τέλειοι. Ὡσαύτως τὴν φῶσιν «Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην» ὁ Reitzenstein καὶ Loisy ἠρμήνευσαν «σοφίαν τὴν ἀποκεκρυμμένην ἐν μυστηρίῳ» ἣτοι ἥτις εἶνε κεκρυμμένη ὑπὸ μορφήν μυστηριακῆς τελετῆς. Προδήλως ἡ ἔννοια αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε εἰς τὰ συμφραζόμενα, οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν σείραν τῶν λέξεων. Τὰ ἀνωτέρω δύνανται νὰ ἀποτελέσωσι δεγμάτα τῶν βεβιασμένων μεθόδων καὶ ἀλλοπρέτων ἐξηγήσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεζητήθη νὰ παρουσιασθῇ ὁ θεὸς Παῦλος διατελὼν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μυστηρίων.

ἀποκαλύπτων μυστήρια καὶ ἐγνώρισε τῷ βασιλεῖ, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν» («Βασιλεῦ, ὁ ἀποκαλύπτων μυστήρια ἐγνώρισέ σοι ἃ δεῖ γενέσθαι») (Δανιήλ β' 20, 22, 28, 29). Εἶναι πρόδηλος καὶ ὁ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ σύνδεσμος τοῦ ὄρου μυστήριον πρὸς τοὺς ὄρους σοφία καὶ ἀποκάλυψις, ὅποῖος εὐρηταὶ ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ ἀποστόλου. «Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Bouyer⁶¹, ἡ ὁμοιότης δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὸ λεξιλόγιον, ἀλλ' ἅπαν τὸ πλαίσιον τῆς σκέψεως καὶ εἰς τὰ δύο χωρία εἶναι τὸ αὐτό. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ τῆς κατευθύνσεως τῆς ἱστορίας. Καὶ πάντα τὰ συμφραζόμενα εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις προϋποθέτουσιν ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἀξιοῦσι νὰ δημιουργοῦν καὶ νὰ κατευθύνουν τὴν ἱστορίαν, καὶ τοῦ τρόπου τοῦ πανισχύρου, καθ' ὃν ὁ Θεὸς ἐκμηδενίζων τὰς ἀνθρωπίνους βουλάς καὶ πραγματοποιοῦν τὸ ἴδιον αὐτοῦ σχέδιον κυβερνεῖ τὰ ἀνθρώπινα καὶ κατευθύνει τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου. «Τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν». Διὰ τῆς μαριίας δὲ τοῦ Σταυροῦ ἠθετήθη ἡ σύνεσις τῶν συνετῶν καὶ ἐμωράνθη ἡ σοφία τοῦ κόσμου. (Α'. Κορινθ. α' 28, 18, 19). Τὸ μυστήριον λοιπὸν τὸ ἐν τῷ νῷ τοῦ Θεοῦ ἀποκεκρυμμένον, διὰ τῆς φανερώσεως τοῦ ὁποῦ πάντα τὰ ἐπὶ μέρος μυστήρια ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ σύγκρουσις τῆς σοφίας τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, εἶναι ἡ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Μονογενοῦς σωτηρία τοῦ κόσμου, γεγονός μοναδικὸν ὑπὸ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ οἰκονομηθὲν καὶ ἀποτελέσαν τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου τοῦ Σταυροῦ, ὅστις τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μαρία ἐστὶ, τοῖς δὲ σωζομένοις «Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις».

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου μυστήριον χρησιμοποιεῖ αὐτὸν ὁ θεῖος Παῦλος καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς αὐτοῦ μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους γραφείσας. Οὕτως ἐν μὲν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλεῖ περὶ ἐπιγνώσεως «τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός», δηλαδὴ «τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφον» (Κολοσ. β' 2-3), ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς «οἰκονομίας τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ» καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ὁποῦ γνωρίζεται ἤδη «ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ, κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ἐφ. γ' 9-11). Ἡ οἰκονομία δὲ αὕτη ἤρξατο συντελουμένη κατὰ «τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν» «ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου» (Γαλάτ. δ' 4), καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸ «ἀνακεφαλαιώσασθαι» καὶ συνενῶσαι «τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἐφ. α' 10).

Εἶναι ἀξιοσημείωτον, παρατηρεῖ ὁ Bouyer⁶² ὅτι καὶ ἐν τῷ Δανιήλ τὸ

61. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 126.

62. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 127.

μυστήριον τῆς θείας Σοφίας εἶναι ἐν ἀμέσῳ σχέσει «πρὸς τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν» ἢ «τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν», αἵτινες ἀκριβῶς συμπίπτουσι πρὸς τοὺς χρόνους τῆς πρώτης ἐπὶ γῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου. Εἰς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ πλήρως καὶ ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν ὁ Δανιὴλ ἔδωκεν εἰς τὸ ὄνειρον τοῦ Ναβουχοδονόσορος καὶ διὰ τῆς ὁποίας προελέγετο ἡ ἐν τέλει ἐγκαθίδρυσις ὑπὸ «τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ βασιλείας, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφραθήσεται καὶ αὕτη ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας» (Δαν. β' 44). Οὕτω τὸσον κατὰ τὸν Δανιὴλ, ὅσον καὶ κατὰ τὸν Παῦλον τὸ ἀποκεκρυμμένον μυστήριον εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, ὁ Σταυρὸς ὡς τὸ κορυφωμα τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας καὶ ὡς ἡ πραγματοποίησις τοῦ μυστηριώδους σχεδίου, τοῦ ἀϊδίως ὑπὸ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ συλληφθέντος ὡς λύσεως τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Διὰ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἐπακολουθησασῶν κοσμοσωτηρίων συνεπειῶν ἡ ἱστορία τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος, τῆς ἀγομένης πρὸς τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν θάνατον, ἤχθη εἰς αἰσίαν καὶ εὐτυχῆ λύσιν, ἥτοι εἰς τὴν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ ἐξασφαλισθεῖσαν αἰώνιον ζωὴν καὶ βασιλείαν.

15. Μυστήρια καὶ μυστήριον.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα δύναται πᾶς τις εὐχερῶς νὰ διακρίνη τὰς ἀσυμβιβάστους διαφοράς, αἵτινες χωρίζουσι τὰ εἰδωλοατρικὰ μυστήρια ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου. Τὸ μυστήριον τῶν ἐθνικῶν, γράφει ὁ Bouyer⁶³, δὲν ἦτο γεγονὸς τι θεῖον, οὔτε ἐνέκρυπτεν ἰδέαν τινὰ οἰανδήποτε ὑποκειμένην ἢ ἀναφερομένην εἰς τοιοῦτὸ τι γεγονὸς. Ἦτο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τελετή, καὶ αἱ ἐξηγήσεις δέ, αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων εἰς τὴν τελετὴν ταύτην, ἤμιστα παρουσιάζουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὸ χριστιανικὸν μυστήριον. Τὸ κεντρικὸν καὶ σπουδαῖον σημεῖον τῆς περὶ τοῦ μυστηρίου Παυλείου ἐννοίας εἶναι ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ νίκη ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ θανάτου. Ἀκριβῶς διότι ὁ Χριστὸς ὑπέμεινε θάνατον, ἐγένετο ὁ Σωτὴρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐξ ἑτέρου εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων ἀνευρίσκει τις ὑποκρυπτομένην τοιαύτην τινὰ ἀλήθειαν. Ὁ θάνατος τοῦ πάτρωνος Θεοῦ ἐν οἰωδῆποτε ἐθνικῷ μυστηρίῳ δὲν ἀποτελεῖ μέρος σχεδίου σωτηρίας. Εἶναι ἀπλούστατα καταστροφή, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγη. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ τέλος ἀναγενῶται, δὲν ἰσοδυναμεῖ τοῦτο πρὸς θρίαμβον αὐτοῦ ὀριστικὸν κατὰ τοῦ θανάτου. Παρουσιάζεται ἀναζῶν συνήθως εἰς ἄλλο πρόσωπον, ἀπόγονον αὐτοῦ ἢ καὶ εἰς ἄλλον ἔχοντα συγγένειαν πρὸς αὐτόν, ἵνα καὶ πάλιν ἀποθάνῃ καὶ ἐπανεέλθῃ αὐθις εἰς τὴν ζωὴν, ἐξακολουθήσῃ δὲ ἐν ἀτελευτήτῳ σειρᾷ θνητῶν καὶ ἀναζῶν. Ὅρθῶς δὲ ἐλέχθη, ὅτι οἱ θεοὶ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν κατὰ κυριο-

λεξίαν δὲν εἶναι θεοὶ σωτῆρες, ἀλλὰ θεοὶ σωζόμενοι, οὐχὶ δηλαδὴ λυτρούμενοι τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ θανάτου των, ἀλλ' ὑπὸ μοίρας καὶ τινος ἀπὸ μηχανῆς Θεοῦ ἀνασπώμενοι ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τῆς καταστροφῆς. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται καὶ ἐν τινὶ ρήτρᾳ τοῦ μυστηριακοῦ τελετουργικοῦ ἐκ τῶν ἐλαχίστων, αἵτινες περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Κατ' αὐτὴν ὁ ἱεροφάντης λέγει πρὸς τοὺς μουυμένους: «Θαρσεῖτε, μύσται διότι ὁ Θεὸς ἐσώθη· θὰ ὑπάρξῃ καὶ διὰ σᾶς σωτηρία ἀπὸ πάντων τῶν συνεχόντων ὑμᾶς δεινῶν»⁶⁴. Καὶ ἵνα δώσωμεν τὸν λόγον πάλιν εἰς τὸν Bouyer «Τὸ μυστήριον τοῦ Παύλου ἀντιθέτως εἶναι θεῖον σχέδιον ἢ ἀκριβέστερον εἶναι ἢ κλεῖς παντὸς τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ ἐναντι τῆς ἀνθρωπότητος, κλεῖς τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ ἄλλως παρὰ μόνον διὰ ἀμέσου Ἀποκαλύψεως ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, διότι τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον, ὅπου ἀκριβῶς ἡ ἀνεξιχνίαστος θεία Σοφία ἀποδεικνύει μωρὰν τὴν σοφίαν τῶν ἀνθρώπων»⁶⁵.

Οὕτως ὁ ὅρος μυστήριον καὶ οἱ συνδεόμενοι μετ' αὐτοῦ («ἄρχοντες, νήπιοι, σοφία, ἀποκάλυψις») ὑφ' ἣν ἔννοιαν χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Παύλου οὐδεμίαν, οὐδ' ἀπωτάτην τινὰ σχέσιν ἔχουσι πρὸς τοὺς αὐτοὺς ὄρους, ὑφ' ἣν ἔννοιαν χρησιμοποιοῦνται τυχὸν οὗτοι ἐν τοῖς ἐθνικοῖς μυστηρίοις. Θὰ ἠδύνατο τις δέ, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Π. Δ. καὶ δὴ τοῦ Δανιήλ, νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο'. ὑπῆρξεν ἡ κυρία πηγὴ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ θεῖος Παῦλος, ραββῖνος Ἑλληνιστής, ἤντησε τὴν ἐπίμαχον ὁρολογίαν του, χωρὶς νὰ δανεισθῇ τίποτε ἀπὸ τὰς μυστηριακὰς θρησκείας.

16. Αἱ καθάρσεις τῶν εἰδωλολατρικῶν μυστηρίων καὶ τὸ χριστιανικὸν βάπτισμα.

Εἰδικώτερον ἤδη ἐξετάζοντες τὸ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων ἐπὶ τὰς τελετὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ πρόβλημα παρατηροῦμεν, ὅτι οὐδεμία πραγματικὴ σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δι' ὕδατος καθάρσεων καὶ τῶν λουτρῶν, αἵτινα προηγουντο τῆς μύσεως τῶν μυστηρίων ἐκεῖνων, καὶ τοῦ λουτροῦ τοῦ χριστιανικοῦ βαπτίσματος. Ὅτι βεβαίως οἱ μουυμένοι εἰς τὰ εἰδωλολατρικὰ μυστήρια ἐλούοντο προηγουμένως καὶ ὑπεβάλλοντο εἰς ὠρισμένας δι' ὕδατος καθάρσεις, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Καθ' ἣν ἀφήγησιν ἐν χρόνις χριστιανικοῖς (132 μ.Χ.) παρέχει περὶ τῆς μύσεως αὐτοῦ ὁ Ἀπουλήγιος⁶⁶ ὠδηγήθη οὗτος ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἱερέως εἰς τὸ ἐγγύτερον λουτρὸν καὶ ἀφοῦ ἐλούσθη ἐκεῖ, ὁ ἱερεὺς «προσευξάμενος» τῶν Θεῶν καὶ αἰτησάμενος ὑπὲρ τοῦ Ἀπουλήγιου συγγνώμην «καθαρώτατα περιφεκάζων ἀπέπλυε» τοῦτον.

64. Bouyer ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 129.

65. Ἀδτόθ. σελ. 134.

66. Apuleius Metamorphoses XI, 22—23.

Μεθ' ὃ ὀδηγήσας αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τῆς θεᾶς διέταξε τοῦτον μεγαλοφώνως ἐνώπιον τῶν παρισταμένων νά νηστεύσῃ αὐστηρῶς ἐπὶ ἑπτάήμερον ἀπέχων οἴνου καὶ παντὸς ζώου. Ἐνιαχοῦ πρὸς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς καθάρσεως συνεδέοντο καὶ θυσίαι ζώων, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ θεότητες τῶν μυστηρίων ἐθεωροῦντο ἔχουσαι ἰδιαίτεράν προτίμησιν. Οὕτως εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια μετὰ τὸ ἐν τῇ θαλάσῃ λουτρὸν προσεφέρετο εἰς θυσίαν νεαρὸν χοιρίδιον⁶⁷, εἰς τινα δὲ ἱερά τοῦ Μίθρα προσεφέροντο εἰς θυσίαν πτηνά⁶⁸. Κατὰ τὸ στάδιον δὲ τοῦτο τῶν καθάρσεων ἐκτὸς τῶν αὐστηροτάτων νηστειῶν, αἵτινες ἐξετείνοντο καὶ εἰς ἀπὸ παντὸς εἶδους τροφῆς ἀποχήν, ὑπεβάλλοντο οἱ πρὸς μύησιν παρασκευαζόμενοι καὶ εἰς κακοπαθείας ἄλλας τοῦ σώματος καὶ εἰς μακρὰς πορείας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ αὐτομαστιγώσεις καὶ εἰς ἀμοιβαίους δαρμούς κ.λ.π.⁶⁹.

Καὶ ἤδη τίθεται τὸ ἐρώτημα: Εἶναι δυνατόν αἱ δι' ὕδατος αὐταὶ καθάρσεις νά ἔχωσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ χριστιανικὸν βάπτισμα; Ἄνευ δισταγμοῦ τινος δυνάμεθα νά ἀπαντήσωμεν ἀποφατικῶς. Διότι α) τοιαύτας καθάρσεις καὶ ἀγνισμούς διὰ θυσιῶν καὶ νηστειῶν εὐρίσκομέν πολλῶ προγενέστερον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, μάλιστα λεπτομερῶς καθωρισμένας ἐν τῷ Δευτερονομίῳ. Καὶ ἐὰν λοιπὸν ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ πλήρη ἀντιγραφὴν καὶ ἀπομίμησιν προσέλαβε ταῦτα ὁ Χριστιανισμός, οὐδαμῶς ἐνδείκνυται νά ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ἐδανεῖσθη ταῦτα ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, ἐνθα εὐρηνται ταῦτα ἀναμειγμένα μετὰ παχυλῶν καὶ πρωτογόνων καὶ ἀποκρουστικῶν στοιχείων καὶ ἐκδοχῶν, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη ὁ Χριστιανισμός καὶ τὰ ἱερά βιβλία τοῦ ὁποίου προσωκείωθη ἀπαραχαράκτως οὗτος. β) Δὲν πρέπει νά λησμονῆται, ὅτι αἱ δι' ὕδατος καθάρσεις ἐν τοῖς μυστηριακαῖς θρησκείαις δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τῶν καθ' αὐτὸ μυστηριακῶν τελετῶν, ἀλλὰ προετοιμασίαν καὶ προπαρασκευὴν εἰς τὴν κυρίως μύησιν. Τοῦναντίον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἀποτελεῖ τὸ βάπτισμα αὐτὴν ταύτην τὴν μυστηριακὴν τελετὴν. Τὸ βάπτισμα διὰ τὸν Παῦλον δὲν ἀποτελεῖ ἀπλοῦν τι λουτρὸν καθαρίζον τοὺς σωματικούς ρύπους, ἀλλ' εἶναι τελετὴ, τῆς ὁποίας αἱ συνέπειαι εἶναι καθαρῶς ἠθικαὶ καὶ πνευματικαί. Διότι «ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβάπτισθημεν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβάπτισθημεν. Συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον» καὶ περιετμήθημεν «περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς συνθιπτόμενοι τῷ Χριστῷ ἐν τῷ βαπτίσματι»⁷⁰ γ) Δὲν πρέπει νά λησμονώμεν ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν δύναται νά ἔχη ἡ ὁμοίότης τῶν ἐνδυμάτων, ὅταν τὰ δι' αὐτῶν περιβαλλόμενα σώματα εἶναι πάντῃ ἀνόμοια καὶ ξένα πρὸς ἀλλήλα. Οὕτως δὲ ἐν προκειμένῳ

67. Ἀριστοφάνους Βάτραχοι 338, Ἀχαρνῆς, 761, Εἰρήνη 374.

68. Textes et Monuments relatifs aux Mystères de Mithra I, 322.

69. Ἡρβλ. II. Τρεμπέλα ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 38-39.

70. Ρωμ. στ 3-4, Κολοσ. β' 11.

αἱ ἰδέαι αἱ ἐγκρυπτόμεναι εἰς τοὺς δι' ὕδατος καθαροὺς τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων εἶναι πάντῃ ἀλλότρια καὶ ξένα πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ ἔννοιαν τοῦ χριστιανικοῦ βαπτίσματος. Καὶ δ) δὲν πρέπει κατ' οὐδένα λόγον νὰ ἀποκλειώμεν καὶ τὴν ἐπὶ τὰ μὴ χριστιανικὰ μυστήρια ἐπίδρασιν τῆς μυστηριακῆς πράξεως καὶ διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν Μανδαίων ὁ Lietzmann, Burkitt καὶ ἄλλοι ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ λειτουργία τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Συριακοῦ τελετουργικοῦ τοῦ βαπτίσματος⁷¹, κατὰ δὲ τὸν W. Lowther Clark⁷² πιθανώτερον εἶναι, ὅτι μαθηταὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ, μὴ προσχωρήσαντες εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ μὴ θέλοντες νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, κατὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα συνηνώθησαν μετὰ Γνωστικῆς τινος αἵρέσεως φέροντες μεθ' ἑαυτῶν παραδόσεις τοῦ προφήτου των. Καίτοι δὲ οὗτοι ἀπεκήρυττον τὸν Χριστιανισμόν, τὰ ἔθιμά των κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας αἰῶνας ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς πράξεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας⁷³.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν βάπτισμα ἐν σχέσει πρὸς τὰς δι' ὕδατος καθάρσεις τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων.

17. Τὸ δεῖπνον τῶν εἰδωλολατρικῶν μυστηρίων καὶ ἡ θεία Εὐχαριστία.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας ὑπάρχει μὲν καὶ ἐν τοῖς εἰδωλολατρικοῖς μυστηρίοις δεῖπνον, ἀλλ' ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ κατὰ

71. W. K. Lowther Clarke, *Liturgy and Worship* σελ. 413 ὑπόσημ. 5.

72. Ἀὐτόθι, σελ. 414.

73. Ἐσχάτως ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Eric Segelberg εἰδικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Masbuta, Studies in the Ritual of the Mandaean Baptism», ἐν τῷ ὁποίῳ διὰ μακρῶν, εἰς σελίδας περίπου 200, ἔρουνῶνται τὰ κατὰ τὸ βάπτισμα τῶν Μανδαίων. Τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφεὺς, συνοψίζονται εἰς τὰ ἐπόμενα: 1) Ἐὰν ὑπάρχῃ σχέσηις τις μεταξὺ τῆς παραδόσεως τῶν Μανδαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν, δὲν ὀφίσταται αὕτη μεταξὺ τῶν Μανδαίων καὶ τῶν Νεστοριανῶν, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Lietzmann, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν Μανδαίων καὶ τινος παραδόσεως τοῦ Δυτικοῦ Συριακοῦ τύπου. 2) Ἡ παράδοσις τῶν Ἑλλεσαίων, ἀναγομένη εἰς τὸν δεῦτερον χριστιανικὸν αἰῶνα, προελοῦσα δὲ ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἔχει προφανῆ τινα σχέσιν πρὸς τὴν τῶν Μανδαίων. 3) Ἡ τελετὴ τοῦ βαπτίσματος τῶν Μανδαίων κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς μορφήν εἶναι σχετικῶς πολὺ νεωτέρα. Ἴσως δὲν εἶναι παλαιότερα τῶν Ἀραβικῶν χρόνων. 4) Ὁ πυρὴν τῆς τελετῆς εἶναι ἀναμφισβητήτως παλαιός. Ἐνέχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν, ὡς διεσώθη αὕτη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰππολύτου, ἥτις ὁμῶς εἶχε καὶ τὴν χρίσιν, ἴσως ὡς διακριτικὸν γνῶρισμα. Ὡσαύτως ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸ βάπτισμα τῶν Ἑλλεσαίων, τὸ ὁποῖον, ἐὰν ἔσφερετο τῆς χρίσεως καὶ τοῦ γέμματος, θὰ παρουσίαζε στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν Μανδαίων. Ἡ παράδοσις δὲ τῶν Ἑσσαίων καὶ τῆς αἵρέσεως τοῦ Qumram σχετίζεται στενῶς πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν Μανδαίων καὶ Ἑλλεσαίων.

τὸν θεῖον Παῦλον κοινωνοῦμεν αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου (Α΄ Κορινθ. ι 16, ια 27). Δὲν ἀποτελεῖ λοιπὸν ἡ θεία Εὐχαριστία δεῖπνόν τι ἱερὸν, ἐν τῷ ὁποίῳ παρατίθενται βρώματα ἀπλῶς ἡγιασμένα, ὡς ἐξεδέχοντο τοῦτο περὶ τῶν ἰδίων δεῖπνων οἱ ὀπαδοὶ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, ἀλλ' ἀποτελεῖ τράπεζαν συνδεδεμένην ἀρρήκτως πρὸς τὸ ὑπερουράνιον θυσιαστήριον, καὶ προτίθεται ἐν αὐτῇ εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν αὐτὸς ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός. Ὁ Foucart⁷⁴ ὑποστηρίζει, ὅτι τὰ παρατιθέμενα κατὰ τὴν μῆσιν τῶν εἰδωλολατρῶν βρώματα ἦσαν μόνον ἱερά, οὐχὶ δὲ καὶ θεῖα, καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον, ἀπετέλουν ταῦτα τελετὴν τῆς μυσήσεως προπαρασκευαστικὴν, διότι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὁ μουόμενος ἔπινε τὸν κυκεῶνα ἢ ἔτρωγεν ἐκ τυμπάνου, προηγῆτο τοῦ χρόνου τῆς μυσήσεως. Πράγματι· τοῦλάχιστον εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Ἄττεως καὶ τῆς Ἐλευσίνος τὰ δεῖπνα ταῦτα προηγούντο τῆς μυσήσεως. Διότι κατὰ τὴν μῆσιν εἰς μὲν τὰ μυστήρια τοῦ Ἄττεως φέρεται λέγων ὁ μουόμενος: «ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον»· εἰς δὲ τὰ Ἐλευσίνια ἔλεγεν: «Ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης»⁷⁵. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἔτρωγον ἐκ τοῦ τυμπάνου οἱ μύσται τοῦ Ἄττεως καὶ ἔπινον τὸν κυκεῶνα οἱ τῶν Ἐλευσινίων. Οὐχὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς μυσήσεως, ἀλλὰ πρὸ ταύτης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀπουλήγιος φαίνεται παραθέτων ἑορταστικὸν δεῖπνον μετὰ τὴν μῆσιν. Ἄλλ' ὡς ὁ P. Will⁷⁶ διατείνεται, τὸ δεῖπνον τοῦτο δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ μυστηριακόν, ἀλλ' ἀποτελεῖ λύσιν τῆς προηγηθείσης πρὸς μῆσιν νηστείας καὶ τῶν λοιπῶν στερήσεων τοῦ νεωστὶ μνηθέντος.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν ὠμοφαγίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἐξ ἑνὸς καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐξ ἑτέρου, ἐνεζήτησάν τινες ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας, προσεκτικωτέρα ἔρευνα ἀποδεικνύει ταύτας ὅλως ἀβασίμους καὶ ἀνυποστάτους. Κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην, ἀνήκουσαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου, κατεβροχθίζετο ὁ κατ' αὐτὴν θυσιαζόμενος ταῦρος κατατρωγομένων ὠμῶν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν ἐκζητούντων συγγενείας τῶν χριστιανικῶν τελετῶν πρὸς τὰ ἔθνη μυστήρια ὑπεστηρίχθη, ὅτι οἱ μύσται τοῦ Διονύσου τρώγοντες τὸν ταῦρον, ὅστις ἐσυμβόλιζε τὸν Διόνυσον, ἐπίστευον, ὅτι ἔτρωγον τὴν θεότητα καὶ ἐκοινωνοῦν τῶν σαρκῶν ταύτης ἐνούμενοι μετὰ τοῦ πάντων θεοῦ μυστικῶς. Ἄλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Jacquier⁷⁷, ἡ καταβρόχθις ζώου συμβολίζοντος τὴν θεότητα εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ συναντᾶται καὶ εἰς ἄλλας λατρείας καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἵτινες ἐπίστευον μὲν, ὅτι ἡ καταβρόχθις τοῦ ζώου μετέδιδεν εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν τούτου, δὲν ἐφρόνουν ὁμῶς, ὅτι ἔτρωγον καὶ

74. Les associations religieuses chez les grecs, Paris 1873 σελ. 383.

75. Κλημεντ. Προτρεπτικὸς II Βερ. 7,25 καὶ 27.

76. Le culte 1925, σελ. 131.

77. Ἐν A. D. Alés, Diction. Apologétique III 964-1014 ἐν ἔρθω Mystères

αὐτὸν τὸν Θεόν. Ἡ ὁμοφαγία λοιπὸν περιλαμβάνεται εἰς αὐτὰ τὰ πρωτόγονα στοιχεῖα τοῦ πολυθεϊσμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὡς ἤδη ἐσημειώσαμεν, ἔλκουσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν καὶ τὰ μυστήρια. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐτι δεχθῶμεν ὅτι οἱ λάτρες τρώγοντες τὸν ταῦρον ἐφρόνουν, ὅτι ἔτρωγον αὐτὸν τὸν Θεόν, πάλιν εὐρισκόμεθα πρὸ θεοποιήσεως τοῦ προσφερομένου θύματος καὶ πρὸ συγχύσεως τοῦ θυσιαζομένου ταύρου πρὸς τὴν θεότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν οὗτος προσφέρεται. Ἡ τοιαύτη δὲ σύγχυσις μαρτυρεῖ διάνοιαν ἀνανάπτικτον καὶ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν στοιχειώδη. Ἡ ὁμοφαγία ἄλλως τε καὶ ἡ χρῆσις τοῦ σπέρματος ὡς θείου ποτοῦ, περὶ ἧς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἀποτελοῦσι λείψανα ἐποχῆς παρωχημένης, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἦθη ἦσαν ἀκόμη ὄξεστα καὶ τραχέα. Ὅτε δὲ ἀνεφάνη ὁ Χριστιανισμὸς ἡ ἰδέα περὶ καταβροχθίσεως τοῦ προστάτου τῶν μυστηρίων Θεοῦ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ λησμονηθῆ, θεωρηθεῖσα ὡς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν συντελεσθεῖσαν θρησκευτικὴν ἐξέλιξιν. Οὕτως οἱ μὲν Dieterich⁷⁸, ὁ Lietzmann⁷⁹, Heitmüller⁸⁰ παραδέχονται, ὅτι σ π α ν ι ὠ τ α τ α παραδείγματα τοιαύτης τινὸς ἐκδοχῆς συναντῶνται, καίτοι προσκλίνουσιν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ὠμὴ καὶ ἄξεστος αὕτη ἀντίληψις δὲν εἶχεν ἐξαλειφθῆ ὅλως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ὁ δὲ Gardner⁸¹ βεβαίῳ κατηγορηματικῶς, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παύλου «δὲν δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν εἰς οἰανδήποτε ἐκ τῶν πλέον σεβαστῶν μορφῶν τῆς θρησκείας λείψανον τῆς πράξεως, καθ' ἣν οἱ λάτρες ἔτρωγον τὴν θεότητα». Μετὰ τοῦ Gardner δὲ συμφωνεῖ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ὁ Kennedy⁸² προσεπιβεβαιῶν ὁμῶς ὅτι «τοῦλάχιστον ὡς πιθανὴ ἐξήγησις εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν καὶ συμμετέχει μετὰ τῶν λάτρων αὐτοῦ ἐν τῷ μυστηριακῷ δείπνῳ»· τουτέστιν, ὅτι ἡ θεότης καὶ οἱ λάτρες εἶναι συνδαιτημόνες.

18. Περιφερειακαὶ ἐπιδράσεις.

Ὁ Harnack ἐν τούτοις καὶ ὁ Loisy, ἐκτὸς τῆς κατ' αὐτοὺς ἐπιδράσεως τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων ἀπαριθμοῦσι καὶ ἄλλας ἐκ τῆς ἐθνικῆς λατρείας ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, ἀναφερομένας εἰς ἑορτὰς καὶ εἰς ἄλλα ἔθιμα. Δὲν θὰ ἀρνηθῶμεν ταύτας, διότι αὐταὶ ἀναγόμεναι εἰς τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα, εἶναι δ' αὐτῶν σημειωθεῖσαι καὶ εἰς χρόνους πολλῶ μεταγενεστέρους, δὲν εἶναι μόνον ἄσχετοι ὅλως πρὸς τὰς θεμελιώδεις καὶ κεντρικὰς γραμμάς τῆς διαμεμορφωμένης ἤδη χριστιανικῆς λατρείας, ἀναφερόμεναι μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν αὐτῆς, ἀλλ' αἱ πλείσται τούτων προ-

78. Eine Mithras liturgie, Ἐκδ. II σελ. 105.

79. Handbuch z. Neuen Testament I σελ. 125.

80. Taufe u. Abendmahl σελ. 40.

81. The religious experience of st. Paul σελ. 121.

82. St. Paul and the Mystery-Religious σελ. 256-259.

σέλαβον νέον ὅλως περιεχόμενον συμμορφωθεῖσαι κατὰ πάντα πρὸς τὸ εἰς ὃ ἐνετάχθησαν σύνολον καὶ ἀφομοιωθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ. Οὕτω μέρος μὲν τῶν δανείων τούτων ἀναφέρεται εἰς τελετὰς καὶ ἔθιμα μικτοῦ χαρακτήρος, θρησκευτικοῦ τουτέστιν καὶ πολιτικοῦ, μέρος δὲ καὶ εἰς δευτερευούσας λεπτομερείας τοῦ τελετουργικοῦ. Καὶ τοιαῦτα εἶναι συνήθειαι τινες τοῦ γάμου, οἷα ὁ συνεπιζόμενος καὶ παρ' ἔθνικοῖς πέπλος τῆς νύμφης, οἱ δακτύλιοι, τὰ λευκὰ ἐνδύματα καὶ οἱ στέφανοι, τὰ ληφθέντα ἐκ τῆς συγχρόνου ἐπικήδεια τινὰ ἔθιμα, οἷα τὰ τριήμερα, ἐφθήμερα, ἐνεναήμερα, τεσσαρακονθήμερα ἢ τριακονθήμερα μνημόσυνα, τὰ νεκρικά δεῖπνα, ἢ πολιτικὴ διαίρεσις τοῦ ἔτους, τὰ ὄνόματα τῶν μηνῶν καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει τῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος, ἢ παρ' ἔθνικοῖς κρατούσα χρῆσις τοῦ θυμιάματος καὶ τῶν ἀνημμένων ἐν ἡμέρᾳ λαμπάδων κατὰ τὴν λατρείαν, αἱ πομπῶδεις λιτανεῖαι, ἀλλὰ καὶ ἑορταὶ ἐκ-χριστιανισθεῖσαι καὶ προσλαβοῦσαι καθαρῶς χριστιανικὸν περιεχόμενον κ.λ.π. Καὶ ἵνα μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου⁸³ εἴπωμεν: «ἔχομέν τινα κοινὰ μετὰ τῶν ἐθνικῶν, ἀλλ' ὁ σκοπὸς ἡμῶν εἶναι διάφορος». Αὐτὸς δὲ ὁ Loisy⁸⁴ ὁμολογεῖ, ὅτι «καὶ ὑποτιθεμένου, ὅτι θὰ ἀπεδείκνυέ τις τὴν ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ προέλευσιν ἀριθμοῦ τινος χριστιανικῶν τελετῶν, αἱ τελεταὶ αὗται ἔπαυσαν νὰ εἶναι ἐθνικαί, ὅταν παρελήφθησαν καὶ ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας». Διότι «εἰς τοὺς τύπους τούτους καὶ τὰ σύμβολα» τῶν ἐθνικῶν, τὰ παραληφθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, προσέδωκεν αὕτη «χριστιανικὴν ἐννοίαν», καθὼς προσθέτει ὁ J. Réville⁸⁵ καὶ «ἐνεσωμάτωσεν αὕτη τὰς ἐθνικὰς ταύτας τελετὰς, ἀφοῦ κατέστησεν αὐτὰς σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτῆς, τοσοῦτον ἀφομοίωσασα ταύτας, ὥστε νὰ μὴ ἀναγνωρίζηται πλέον ἡ εἰδωλολατρικὴ προέλευσις των».

Ὡς δὲ εἴπομεν, αἱ τοιαῦται ἐπιδράσεις ἐσημειώθησαν μετὰ τὸν Δοναῖωνα, ὅποτε ἡ ἀναγνώρισις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους ἐπέβαλλεν καὶ αἱ τελεταὶ αὐτῆς νὰ καταστῶσι πομπωδέστεραι καὶ πανηγυρικώτεραι καὶ ἡ λειτουργία αὐτῆς, ἢ ἄχρι τοῦδε ἀπλῆ καὶ αὐστηρά, νὰ προσλάβῃ μορφήν μεγαλοπρεπεστέραν. Ἦτο ἄλλως τε ἐποχῆ, καθ' ἣν ἡ ἄγρυπνος προσοχὴ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ ἐχαλαρώθη πως, ἐπεὶδὴ ὁ ἔχθρος οὗτος εἶχε πλέον καταστῆ ἀκίνδυνος. Καὶ τότε κατὰ τὸν Harnack⁸⁶ «ὁ Ἑλληνισμὸς ὀλόκληρος μεθ' ὅλων του τῶν δημιουργιῶν καὶ ἀποκτημάτων ἐγκαθιδρύθη ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἄλλ' ὡς ὀρθῶς παρα-

83. Contra Faust... I. xx c. 23.

84. L' Evangile et l' Église σ. 186.

85. La religion à Rome sous le Sévère σ. 294.

86. Das Wesen des Christentums Βερολίνον 1900 σελ. 137-138, 148.

τηρεῖ ὁ Cabrol⁸⁷, κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἡ λειτουργία ἔχει ἤδη προχωρήσει πολὺ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ὥστε ἡ οὕτως ὀψίμως ὑποτιθεμένη ὡς σοβαρὰ ἐπίδρασις νὰ καθίσταται ἀπίθανος. Ἄλλως τε, καθὼς προσθέτει ὁ Cabrol, ὁ κατὰ τοῦ ἔθνισμοῦ ἀγὼν τῆς ἐκκλησίας συνεχίζεται ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ λειτουργικοῦ πεδίου⁸⁸.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν ἐκ τοῦ ἔθνισμοῦ ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

87. Culte Chrétien ἐνθ. ἄνωτ. στήλ. 841 καὶ 842.

88. Ὅλος διάφορος τῆς ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας ἐπιδράσεως εἶναι ἡ ἐπιβαλοῦσα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπίδρασις. Ἡ Ἐκκλησία κατέκτησε ὀλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Cabrol (La prière des premiers Chrétiens σελ. 30). Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς γεννήσεώς της ἀπαλλαγείσα τῶν Ἰουδαϊῶν περιορισμῶν εὐρίσκειται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅλα ὡς ἐκ τούτου τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ. συνεγράφησαν Ἑλληνιστί, κατ' αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους μετεφράσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὸ ἀρχικῶς εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν συγγραφὴν κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον. Πάντα τὰ χριστιανικά συγγράμματα μέχρι τοῦ Γου αἰῶνος συνεγράφησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ρώμης ἡ λειτουργία καὶ ἐν γένει ἡ λατρεία κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐτελεῖτο ἑλληνιστί. Ἐντεῦθεν μέγας ἀριθμὸς λειτουργικῶν ὄρων προῆλθεν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν. Εὐχαριστία, εὐχολόγιον, ἐπίκλησις, λιτανεῖα, ἐξορκισμὸς, ἀκόλουθος, διάκονος, ἐπίσκοπος, δοξολογία, ἐξομολόγησις κ.λ.π. Ἐν τούτοις ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι ὅλως δευτερευούσης σημασίας, περιοριζομένη εἰς μόνην τὴν γλῶσσαν.